

*Михайло Андрійович Марченко,
аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
ORCID: 0000-0002-2729-194X*

РОЗУМІННЯ ЮРИДИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ «ГІДНІСТЬ» У ПРАВОВИХ ПІДХОДАХ КРАЇН ІСЛАМСЬКОГО СВІТУ

Постановка проблеми. Питання щодо стану захищеності природних та невід'ємних прав людини, зокрема, людської гідності, як у практичній, так і теоретичній площинах, все більше набуває актуальності серед представників юридичного співтовариства. В той же час, розуміння природи та суті такої діалектично глибокої за своїм змістом категорії, як людська гідність, неможливо осягнути в рамках праворозуміння, притаманного для правових систем тих країн, які в силу певних історичних, релігійних та соціокультурних чинників відносяться до єдиного типу правової сім'ї.

Характерною рисою ХХІ століття є глобалізація, яка накладає відбиток на тенденції розвитку людської правосвідомості у різних куточках світу, що призводить до правової конвергенції, в тому числі, із країнами романо-германської правової сім'ї. Однак, сьогодні активними суб'єктами правовідносин на міжнародній арені виступають стрімко економічно зростаючі країни ісламського світу, у яких світогляд їх громадян, а отже, філософська та юридична думка, кардинально відрізняються від звичних для української правової школи романо-германських підходів.

Безапеляційно, що у сучасних політико-правових реаліях та суспільній свідомості гідність виступає однією із засадничих цінностей людини в демократично розвиненому світі. Саме тому вивчення досвіду різних правових систем, у тому числі й щодо конкретно-правових явищ, а саме – людської гідності, є ключовим елементом на шляху до праворозуміння, притаманного розвиненому громадянському суспільству. Питання щодо праворозуміння є визначальними для теорії держави і права, оскільки рівень його розвитку безпосередньо впливає на поведінку учасників правовідносин по відношенню один до одного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх років відслідковується значне підвищення наукового інтересу, як з боку зарубіжних, так і вітчизняних правників, стосовно правових реалій, у яких перебувають представники країн ісламського світу. Сфера прав і свобод людини не є виключенням, оскільки підходи мусульманських юристів до їх трактування є, по своїй суті, унікальними, у зв'язку із тим, що, говорячи про права людини в ісламських (мусульманських) країнах, в першу чергу, необхідно брати до уваги розуміння їх неземного походження, яке займає домінуючу роль у правових реаліях відповідних країн. Вказана ситуація яскраво проявляється у поглядах на ісламський зміст людської гідності, в яких розгляд вказаної правової категорії не може відбуватись окремо від релігійних постулатів, корені яких можливо відшукати на сторінках основного джерела ісламського права – Корану. Наразі в українській юриспруденції проблематиці прав і свобод людини в ісламі (ісламському праві) присвячені дослідження таких вчених, як Бехруз Х. Н., Лук'янов Д. В., Мавед С. О., Левчук М. В. Чепульченко Т. О., Анохін О. М. та інші. Проте розуміння людської гідності через призму ісламсько-правових підходів майже не досліджене у вітчизняній юридичній думці, у зв'язку із чим, вказана проблематика потребує конкретизації та додаткового розгляду, здійснення якого буде включати досвід вже наявних в українській юридичній науці досліджень.

Мета статті. Враховуючи нерозривний зв'язок ісламу та права, яке, на думку багатьох зарубіжних дослідників, розвивається із урахуванням релігійно-правових підходів, дослідити окремі засадничі аспекти щодо суті та природи людської гідності як юридичної категорії в ісламській правовій думці.

Основні результати дослідження. Перш ніж науково-обґрунтовано говорити про гідність як юридичну категорію через призму правових підходів мусульманських юристів, необхідно зазначити про те, що фундаментом для країн, в яких функціонує та забезпечується ісламське право, є релігійні норми, які знаходять своє відображення в таких основних джерелах:

Коран – священна книга мусульман, яка також є першоджерелом мусульманського права, оскільки його положення містять загальні приписи щодо правил поведінки, які, в свою чергу, являються засадничими для формування правових норм.

Сунна – вона ж приклад із життя Пророка Мухаммеда, що уособлює в собі певну модель ісламської моралі, яка викладається у формі прикладів вирішення певних життєвих ситуацій на основі розповідей про вчинки Могамеда.

Іджима – уособлення одностайної думки ісламських юристів з тих питань, що недостатньо врегульовані положеннями Корану та Сунни, зміст якої має загальнообов'язковий характер для мусульман.

Кіяс – особлива сукупність норм щодо тлумачення та застосування положень Корану та Сунни за аналогією.

Із урахуванням вищезазначеного, цілком логічним вважається, що усталені правові традиції, а отже, й погляди на зміст людської гідності в мусульманських країнах засновані на релігійному світогляді, формування якого протягом століть відбувалося завдяки універсальному комплексу приписів під назвою «шаріат», який ретранслює та впроваджує у суспільні відносини засадничі догми ісламу. Шаріат – це шлях правдивого мусульманина, гідні вчинки якого ґрунтуються, перш за все, на правилах поведінки, які мають особливе походження.

В контексті унікального походження, варто навести слушну думку Д. В. Лук'янова, який зазначає про те, що мусульманське право через своє, в певному розумінні, неземне походження, не спирається на авторитет будь-якого творця права на землі, що призводить до певних наслідків, наприклад, що таке право, у зв'язку із своїм божественним характером є незмінним. Ісламська юриспруденція спирається на похідний від Всевишнього характер права, яке Аллах відкрив людям через уста Могамеда [5, с. 41].

Ісламська концепція прав людини, у порівнянні із західними, не акцентує на природному походженні прав і свобод, оскільки в її основі були закладені кардинально інші джерела, через що вона розроблена із урахуванням інших цінностей, які знаходяться у фундаменті ісламської світобудови. З цього випливає, що для правильного розуміння такої концепції в цілому та мусульманського змісту людської гідності зокрема, необхідно відштовхуватись від того, що ісламське право цілком вписується в рамки ісламу, в той час як сам іслам не є обмеженим рамками ісламського права, через що ісламська концепція права є лише гармонічною складовою ісламу, покликаною здійснювати нагляд та регулювання суспільних взаємовідносин.

Х. Н. Бехруз, порівнюючи правові традиції країн мусульманського світу із західними, слушно зауважив про те, що західна правова традиція, говорячи про витoki права, завжди спирається на природу людини, в той час як ісламська спирається на волю Аллаха, яка виражається в положеннях шаріату [1, с. 214].

На думку Н. М. Плисюк, в ісламській правовій концепції можна виділити наступні фундаментальні принципи, а саме – свобода, в рамках якої дозволено все, що не забороняє іслам; гідність, відповідно до якої, людина є найдосконалішим витвором Аллаха, у зв'язку із чим має особливе місце поряд із іншими витворами Всевишнього; рівність, яка унеможливує вплив соціальних чинників, наприклад, походження тощо, а також справедливість, яка повинна буди складовою взаємовідносин між індивідами [7, с. 251].

Так, говорячи про зміст людської гідності в правових традиціях ісламського світу, в першу чергу, необхідно звернутись до тих засадничих положень, із змісту яких черпають силу правові норми ісламського права. Відповідно до положень Корану, Всевишній створив людину найшановнішим та найдорожчим створінням. У сурі, яка має назву «Нічна подорож», зазначається «Ми шанували синів Адама й дозволили їм пересуватися сушею та морем, наділили їх усіма благами й віддали їм перевагу, піднявши їх, перед багатьма іншими творіннями» [4, с. 318].

Відомий радянський та узбекський релігійний діяч Муххамад Содік Муххамад Юсуф, розмірковуючи про гідність в контексті сури «Нічна подорож», стверджує, що Аллах говорить абсолютно про весь людський рід, а не лише щодо правдивих мусульман, оскільки він (Всевишній) створив усіх однаковими, наділивши певними якостями, як-то честь та гідність, які є основою величі людини, тобто саме такими особливостями, які виділяють людину з-поміж усіх створінь та усього сущого у Всесвіті [6, с. 55].

Недарма в ісламській правовій думці особливе місце відводиться заборонам, пов'язаним із посяганням на особистий авторитет, певну людську самооцінку чи самоідентифікацію, а отже, й людсь-

ку гідність. Такі дії, відповідно до ісламу, є гріховними, у зв'язку із чим за окремими положеннями ісламського права їх можна прирівняти до тяжких злочинів. У вказаному контексті, варто навести цитату із Корану: «О ви, які увірували! Уникайте більшості здогадок, адже, воістину, деякі здогадки є гріхом! Не слідкуйте одне за одним та не поширюйте пліток...» (Коран: 49:12) [8, с. 333].

Так, цілком несприйнятним вважається наклеп та неправдиві чутки, у яких людині приписуються надумані недоліки та негативні риси – «А ті, які безпідставно ображають віруючих чоловіків та жінок, несуть на собі тягар наклепу й відвертого гріха» (Коран: 33:58). У вказаному контексті варто зазначити, що Коран, захищаючи людську гідність, встановлює заборону щодо безпідставних звинувачень у розпусництві, оскільки останнє є неприпустимою поведінкою в ісламі та визнається гріхом. У сурі, яка має назву «Світло», говориться: «Тих, які звинувачують добродесних жінок, але не можуть привести чотирьох свідків, бийте вісімдесят разів і ніколи не приймайте від них свідчення, бо вони – нечестивці» (Коран: 24:4) [8, с. 268].

Людина та її гідність визнаються ісламом одними із найпріоритетніших аспектів ціннісно-орієнтаційної складової, оскільки Аллах, наділивши людину найвищим статусом та зробивши її найшановнішою з-понад усіх, наказав ангелам поклонитися їй – «Ось твій Господь сказав ангелам: «Воістину, Я створю людину з сухої глини, мулу, затверділого в формі. І коли Я розмірю її та вдихну в неї зі Свого Духу, то впадуть перед нею ниць, низько кланяючись!» (Коран: 15:28, 15:29) [8, с. 379].

Недарма ісламське право, оперуючи положеннями Корану, встановлює заборону на кожний проступок, який може завдати шкоди людській індивідуальності та принизити її людську особистість [6, с. 191]. «О ви, які увірували! Нехай одні люди не глузують з інших – можливо, ті кращі за них. Не лайте одне одного та не вигадуйте образливих прізвиськ...» (Коран: 49:11) [8, с. 332].

Із наукової точки зору, викликає зацікавленість тотальне проникнення ісламу як релігії у глибину та суть права, яке, здійснюючи регулювання суспільних правовідносин, виконує роль провідника для культурних, моральних та етичних надбань як на міжособистісному рівні, так і на рівні людина-держава. Мусульманське розуміння правової категорії «гідність» багато в чому залежить від змісту ісламської концепції прав людини, говорячи про яку, неможливо оминати визначальні для країн Близького Сходу нормативно-правові документи, зокрема, їх вступні положення, які хоча й присвячені засадничим правам і свободам людини, проте мають свої особливості.

Так, у вступних положеннях Загальної ісламської декларації прав людини проголошується: «Права людини є сформованими відповідно до Божественного закону, який ставить за мету надати людству гарантію честі та гідності шляхом усунення експлуатації, гніту та несправедливості». Далі у вказаному нормативно-правовому документі говориться про те, що приписи ісламу є квінтесенцією заповіді Всевишнього, як у законній, так і в досконалій формі, у зв'язку із чим, в рамках вказаної декларації представникам людства нагадується про їх гідність та їх високе положення, яке було дароване їм Аллахом [2].

У розрізі дослідження людської гідності, окремий науковий інтерес викликає Каїрська декларація прав людини в ісламі, у вступних положеннях якої проголошується, що держави-члени Організації ісламська конференція прагнуть зробити свій внесок у наміри людства щодо забезпечення прав людини, захист людини від експлуатації та гонінь, а також підтвердити його право на свободу та право на гідне життя, відповідно до положень шаріату. Далі мусульманські законотворці заявляють про те, що засадничі та універсальні права і свободи є невід'ємною частиною ісламської релігії. Більше того, відповідно до їх думки, ніхто не має права скасовувати такі права та свободи, оскільки вони є заповідями самого Аллаха, які були донесені людям через його пророків, через що нехтування ними або їх порушення є гріхом [3].

Також варто зазначити про окремі положення Арабської хартії прав людини, яка заснована на вірі арабських націй у гідність людської особистості, яку Всевишній ще на початку утворення світу наділив величчю. У ч. 3 ст. 2 ісламські законотворці засуджують будь-які форми прояву расизму, сіонізму, міжнародної окупації, які створюють передумови для посягань на людську гідність, а також створюють перешкоди для розвитку основоположних прав народів [9].

Висновки. Отже, окремі аспекти праворозуміння щодо суті людської гідності в ісламській правовій думці засновані на орієнтаційно-ціннісних установках Священного Корану. У вказаному контексті необхідно зазначити, що гідність, якою Всевишній наділив людину, на думку мусульманських правників, є невід'ємним компонентом тих ідей та поглядів, які закладені в основу Ісламу, а отже, й основних джерел ісламського права.

Беручи до уваги високий рівень взаємозалежності ісламу як релігії та юриспруденції ісламських країн, а також деякі положення вищевказаних міжнародно-правових документів, треба зазначити, що питання щодо забезпечення та захисту людської гідності є чи не найпріоритетнішими, оскільки гідність має божественний характер, а її коріння сягають у глибину процесів світобудови, які відбувались завдяки волі Всевишнього. Право, на думку представників ісламської юридичної думки, є результатом одкровення Аллаха, у зв'язку із чим, говорячи про досліджуваний феномен, важливо усвідомлювати, що гідність у мусульманському праворозумінні має певний сакральний зміст та неземне походження. Саме тому Коран як одне із основних джерел ісламського права, а також положення Шаріату, на які завжди спираються мусульманські правники, встановлюють сувору заборону та відповідні покарання за здійснення дій, спрямованих проти людини та її гідності, її авторитету, доброго ім'я та репутації.

Список використаних джерел

1. *Бехруз Хашиमतулла*. Исламские традиции права / Х. Бехруз; Одесская национальная юридическая академия. – О. : Юридична література, 2006. – 293 с.
2. *Всеобщая исламская декларация прав человека 1981 г.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.worldislamlaw.ru/?p=2671>
3. *Кайрська декларация про права людини у ісламі від 05.08.1990 р.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_882#Text
4. *Коран*. Перевод смыслов и комментарии Иман Валери Пороховой. 14-е изд. Москва : РИПОЛ классик, 2014. 800 с.
5. *Лук'янов Д. В.* Исламське право: ознаки та тенденції розвитку. Islamic law: characteristics and prospects. Порівняльно-аналітичне право. 2013. №3-2. С. 40-43.
6. *Муххамад Содик Муххамад Йусуф*. Права человека в Исламе. Москва – Санкт-Петербург : Диля, 2008. 258 с.
7. *Плиснюк Н. М.* Система злочинів проти життя за кримінальним законодавством окремих зарубіжних держав. Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави: зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. (м.Хмельницький, 19–20 жовтня 2018 р.). Хмельницький, 2018. С. 249-252.
8. *Преславний Коран*. Переклад смислів українською мовою / [пер. з арабської, передмова, коментарі, дослідження М. М. Якубовича]. – Медіна : Центр короля Фагда з друку Преславного Сувою, 2012. – 998 с.
9. *Arab Charter on Human Rights 2004.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hrlibrary.umn.edu/instreet/loas2005.html?msource=UNWDEC19001&tr=y&auid=3337655>

References

1. *Bekhruz Khashmatulla*. Yslamskye tradytsyy prava / Kh. Bekhruz; Odesskaia natsyonalnaia yurydycheskaia akademyia.– O. : Yurydychna literatura, 2006. – 293 s.
2. *Vseobshchaya islamskaya deklaraciya prav cheloveka 1981 g.* [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <https://www.worldislamlaw.ru/?p=2671>
3. *Kairska deklaratsiia pro prava liudyny u islami vid 05.08.1990 r.* [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_882#Text
4. *Koran*. Perevod smyslov i kommentarii Iman Valeri Porohovoj. 14-e izd. Moskva : RIPOL klassik, 2014. 800 s.
5. *Lukianov D. V.* Islamske pravo: oznaky ta tendentsii rozvytku. Islamic law: characteristics and prospects. Porivnialno-analitchne pravo. 2013. №3-2. S. 40-43.
6. *Muhammad Sodik Muhammad Jusuf*. Prava cheloveka v Islame. Moskva – Sankt-Peterburg : Dilya, 2008. 258 s.
7. *Plysnjuk N. M.* Systema zlochyniv proty zhyttia za kryminalnym zakonodavstvom okremykh zarubizhnykh derzhav. Liudska hidnist i prava liudyny yak osnova konstytutsiinoho ustroiu derzhavy: zb. tez mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m.Khmelnyskiyi, 19–20 zhovtnia 2018 r.). Khmelnytskyi, 2018. S. 249-252.
8. *Preslavnyi Koran*. Pereklad smysliv ukrainskoiu movoiu / [per. z arabskoi, peredmova, komentari, doslidzhennia M. M. Yakubovycha]. – Medina: Tsentr korolia Fahda z druku Preslavnoho Suvoiu, 2012. – 998 s.
9. *Arab Charter on Human Rights 2004.* [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://hrlibrary.umn.edu/instreet/loas2005.html?msource=UNWDEC19001&tr=y&auid=3337655>.

Марченко М. А. Розуміння юридичної категорії «гідність» у правових підходах країн ісламського світу

Право на повагу до людської гідності є основоположним для будь-якої розвиненої держави та її правової системи, в якій людська гідність зазвичай займає чи не найцентральніше місце, однак, із урахуванням окремих положень звичаєвого права та його витоків, певних культурних чи релігійних аспектів у формуванні правових норм, конкретних судових рішень та прецедентів, можна говорити про те, що погляди на гідність в рамках різноманітних правових систем будуть по-своєму відрізнятися.

В контексті вказаного країни ісламського світу не є виключенням, оскільки дослідження гідності як юридичної категорії через призму мусульманського правового досвіду не може відбуватися окремо від релігії, через те що мусульмани, будучи послідовниками ісламу, мають свою унікальну систему світогляду, засновану, в першу чергу, на багатовікових релігійних звичаях, традиціях, віровченнях тощо.

При дослідженні гідності як юридичної категорії через призму ісламських релігійно-правових принципів неможливо не звернути увагу на те, що однією із характерних рис для такої правової сім'ї є усвідомлення того, що права та свободи – це подарунок Аллаха, в основі прав та свобод закладений певний сакральний зміст про те, що вказане є волею Всевишнього. Саме тому гідність у мусульманському світогляді вважається чимось божественним, оскільки права людини в ісламі черпають свою силу не від волі держави чи представників державного апарату або людської природи, а лише від волі Творця. Враховуючи сакральний зміст гідності як багатоаспектної категорії, в мусульманському праві строго забороняється здійснення дій, спрямованих проти авторитету людини, її доброго ім'я, репутації та положення у суспільстві.

Ключові слова: людська гідність, мусульманське право, права і свободи, іслам.

Marchenko M. A. Perceiving the legal category of «dignity» in the legal approaches of the Islamic world

The right to human dignity respect is the fundamental aspect for any developed country and its legal system, where human dignity usually takes the most central role. However, taking into account certain provisions of the customary law and its origins, certain cultural or religious aspects in forming the legal regulations, specific court decisions and precedents, it is fair to say that the views on dignity within different legal systems will differ in their own way.

In the context of the above, the countries of the Islamic world are no exception, as the study of dignity as a legal category through the prism of Muslim legal experience cannot be separated from the religion. That is because Muslims, as followers of Islam, have their own unique perception of the world based primarily on the ancient religious customs, traditions, beliefs, etc.

The Islamic concept of human rights, in comparison with, for example, the Romano-Germanic approaches, does not emphasize the natural origin of rights and freedoms, because its foundation is based on other sources and other values, which in essence constitute the content of the Islamic world order.

According to some researchers, the Islamic legal concept is based on such principles as: dignity and brotherhood; equality of all members of Islamic society, without division on the basis of race and colour or social status; respect for the honour, reputation and family of each individual; presumption of innocence and personal freedom.

By studying dignity as a legal category through the prism of Islamic religious and legal principles, one can't but highlight the fact that one of the specifics of such a legal family is the realization that rights and freedoms are the gift of Allah, and rights and freedoms are based on a certain sacred meaning that constitute the will of the Almighty. That is the reason why the dignity in the Muslim world perception is considered something divine, as human rights in Islam derive their power not from the will of the state or representatives of the government machine or human nature, but only from the will of the Creator. Given the sacred content of dignity as a multifaceted category in Muslim law, it is strictly forbidden to take action against a person's authority, honest name, reputation and position in society.

Keywords: human dignity, Islamic law, rights and freedoms, Islam.

DOI: 10.33663/2524-017X-2021-12-31